

P. Клер Снајдер

ШТА ЈЕ ТО ТРЕЋИ ТАЛАС ФЕМИНИЗМА?

Есеј о новим правцима¹

Многе колегинице на женским студијама кажу ми да не знају како да реагују кад им у поштанско сандуче на факултету стигну примерци магазина *Bitch* или *BUST*. Знају да су то примери нечега што се зове трећи талас феминизма, али нису баш сигурне шта је то и по чему се разликује од другог таласа феминизма. Да ли младе жене имају истински другачију верзију феминизма? Да ли имају другачије проблеме, другачија решења? Или тако само говоре, јер то спада у побуну против „феминистичких мајки“? У сваком случају, шта је заправо трећи талас феминизма?

У овом есеју истражујем широко поље популарне и академске литературе о трећем таласу феминизма, у покушају да стекнем јасну представу о покрету који наизглед може деловати као збуњујућа папазјанија личних анегдота и индивидуалистичких тврдњи, у којој целина представља мање од збира својих делова. Иако феминисткиње трећег таласа немају потпуно различит низ проблема или решења за давнашње дилеме, овај покрет ипак представља, рекла бих, више од пуке побуне против мајки из другог таласа. Оно по чему се трећи талас истински разликује од другог јесте тактички приступ који нуди излаз из неких ћорсокака који су настали у оквирима феминистичке теорије осамдесетих година двадесетог века.

Односно, трећи талас феминизма повлачи три важна тактичка потеза који одговарају на низ теоријских проблема у оквиру другог таласа. Најпре, као одговор на пропаст категорије „женâ“, трећи талас у први план истура личне наративе који илуструју интерсекционалну и мултиперспективну верзију феминизма. Друго, као последица наступа постмодернизма, трећи талас прихвата вишегласје уместо синтезе и акцију уместо теоријског оправдавања. На крају, као одговор на поделе условљене сексуалним ратовима, трећи талас феминизма наглашава инклузиван и неосуђујући приступ који не прихвата тврдо чување граница феминистичке политике. Другим речима, трећи талас феминизма одбацује велике наративе у корист феминизма који дејствује као херменеутика критике на широком пољу дискурзивних локација, а покушаје остваривања јединства замењује динамичном и срдачном политиком коалиције.

Превазилажење генерацијског сукоба

Први корак у разумевању феминизма трећег таласа подразумева евалуацију *prima facie* тврдњи његових самопрокламованих заговорница. У намери да сачини

¹ Желим да захвалим Цил Лок и анонимним рецензентима на врло корисним коментарима о овом чланку, као и Мери Хоксворт, Карен Александер, Миранди Аутман Крејмер и Џули Ен Солтхаус на помоћи и подршци.

свеобухватни преглед овог покрета, Лесли Л. Хејвуд објавила је двотомну књигу *Женски покрет данас: енциклопедија треће таласа феминизма* (2006а, 2006б). Први том представља енциклопедију кључних термина и појмова по абecedном реду, а други садржи изводе из примарних докумената. Сасвим оправдано, други том отвара чувени цитат Ребеке Вокер, која је наводно покренула тај нови покрет 1992. кад је изјавила: „Ја сам трећи талас” (Walker, 2006а: 5). Ребека Вокер, као и многе активисткиње у раној фази трећег таласа, заузима супротан став у односу на медијски популарне постфеминисткиње (неки би их назвали антифеминисткињама) као што су Кејти Ројфи, Камил Паља и Рене Денфелд, јер су се истакле карикирањем фигура другог таласа феминизма, које су потом сурово нападале. Насупрот тим гласовима, припаднице трећег таласа не одбацују у потпуности агенду другог таласа феминизма (Неуwood, 2006а: 139); само желе да феминистичку праксу ослободе оног што виде као њену идеолошку ригидност. Ребека Вокер објашњава:

Многима од нас се чини да, ако будемо феминисткиње на начин на који смо сагледавале или разумевале феминизам, то значи да се прилађавамо таквом идентитету и начину живота у којем нема места за индивидуалност, комплексност или не баш савршене личне историје. Бојимо се да ће тај идентитет диктирати и успројавати наше животе, да ће нас одмах довести у сукоб с неким, да ће нас принудити да бирамо нефлексибилне и неуромењиве стране, женску прошив мушке, црначку прошив белачке, пошлагену прошив шлагичељске, добру прошив лоше. Успостављање таквој порецика у свету нарочито тешко пада генерацији која је ограсла као трансродна, бисексуална, међурасна, и која познаје и воли људе који шрије расистичко, сексистичко или неко друго злостављање. (Walker, 2006б: 22)

Ребеки Вокер би се могло замерити да претерује, али она ипак представља критичку перспективу која се изражава у великом делу литературе трећег таласа која себе тако идентификује.

У десетак година након те изјаве Ребеке Вокер, у великом броју популарних књига објављено је постојање новог таласа феминизма. Ту спадају: Ребека Вокер (ур.), *Бићи стваран: изношење истине и мењање лица феминизма* (1995); Барбара Финдлен (ур.), *Слушај: гласови следеће феминистичке генерације* (1995); Лесли Хејвуд и Џенифер Дрејк (ур.), *Агенда треће таласа: бићи феминисткиња, сироводити феминизам* (1997); Марсела Карп и Деби Столер (ур.), *BUST-ов водич за Нови женски поредак* (1999); Џенифер Баумгарднер и Ејми Ричардс, *Манифеста: младе жене, феминизам и будућност* (2000); Дејзи Хернандез и Бушра Реман (ур.), *Колонизујово! Младе обојене жене о данашњем феминизму* (2002); Мери Лиса Џонсон (ур.), *Џејн улејшава: истинити исповести о феминистичкој жудњи* (2002); Рори Дикер и Алисон Пипмајер (ур.), *Хвањање таласа: управљање феминизма за двадесет први век* (2003); Мишел Ти (ур.), *Без мреже: женско искуство ограсњања у оквиру радничке класе* (2003); и Вивијен Лабатон и Дон Ланди Мартин (ур.), *Сага ова вајра: младе активисткиње и нови феминизам* (2004). Лесли Хејвуд олакшава читаоцу тиме што доноси наводе из већине ових, као и других књига (осим из *BUST-овој водича* и *Сага ове вајре*) у другом тому.

Ова два тома заједно представљају визију трећег таласа феминизма коју је тешко тематизовати из неколико разлога. Прво, већина ових текстова представља лабаво

склопљене збирке наратива у првом лицу, чија је природа анегдотска и аутобиографска. Друго, многи од ових есеја баве се медијским иконама, сликама и дискурсима, а не феминистичком теоријом или политиком по себи, због чега је тешко поредити их с другим таласом феминизма. Треће, ове књиге јасно показују то да припаднице трећег таласа радо примају вишеструкост идентитета, прихватају хаотичност живота у противречностима и избегавају било какву обједињујућу агенду; те особености отежавају дефинисање трећег таласа феминизма. Заправо, кад су од ње затражили да дефинише тај нови покрет, Џенифер Баумгартнер је рекла:

Инсистирање на дефиницијама ме заиста фрустрира, јер се тиме феминизам сатерује у ујао. Људи стално инсистирају на дефинисању без краја и конца и на све уситњењенијим дефиницијама – најпростио зашто ишло су интелектуално лењи. Феминизам је нешто индигуално за сваку феминисткињу. (Strauss, 2000)

У целини гледано пак ова популарна литература садржи четири главне тврдње о томе како се трећи талас феминизма разликује од другог таласа феминизма – тврдње које у некој мери садрже истину, али пренаглашавају разлике тог новог покрета у односу на онај претходни. Прво, припаднице трећег таласа наглашавају да, пошто су нова генерација, нужно морају имати сопствену, особену верзију феминизма: „Ми смо прва генерација којој је феминизам уткан у саме животе; природно је што су многе од нас феминисткиње [...]. У овој земљи недовољно се чује глас младих феминисткиња. Ту смо и имамо много шта да кажемо о својим идејама и надама и борбама и о нашем месту у оквирима феминизма” (Findlen, 2006: 6–7, 9). Док се многе припаднице другог таласа жале на невидљивост феминизма међу младим женама, Џенифер Баумгартнер и Ејми Ричардс тврде: „Феминизам је присутан, њиме су испуњени наши свакодневни чинови правичности и самопоштовања [...]. За нашу генерацију, феминизам је као флуорид. Скоро да и не примећујемо да га имамо – напосто је у нашој води” (Baumgardner & Richards, 2000: 17). За разлику од генерације њихових мајки, која је морала да се доказује, припаднице трећег таласа сматрају да имају право на једнакост и самоостварење – „наслеђе феминизма за мене је значило да на то имам право” (Findlen 2006, 6) – иако увиђају да неправде и даље трају.

Припаднице трећег таласа желе сопствену верзију феминизма која је окренута њиховим другачијим друштвеним контекстима и посебном низу проблема с којима се суочавају. На пример, младе жене се данас суочавају са светом колонизованим масовним медијима и информационом технологијом, а себе сматрају софистициранијим и медијски упућенијим од феминисткиња из генерације својих мајки. Велики део литературе трећег таласа наглашава важност културне продукције и критике, нарочито се усредсређујући на женске поп-иконе, хип-хоп музику и културу лепоте, а не на традиционалну политику по себи. Магазин *Bitch*, на пример, залаже се за „критичко промишљање сваке поруке коју шаљу масовни медији; треба гласно указати на то шта је погрешно, а шта исправно у оном што видимо” (Jervis, 2006b: 263). У новообјављеној књизи *Bitchfest: гесеџ година културне кришке на страницима магазина Bitch*, уреднице тврде: „Ко год негодује зато што усредсређивање

на поп-културу одвлачи пажњу од 'правих' феминистичких проблема и показује недостатак посвећености друштвеним променама, треба да укључи телевизор – то је јавно мерило ставова о свему, од абортуса [...] преко сиромаштва [...] до политичке моћи [...]. Свет поп-културе је [...] тржница идеја" (Jervis & Zeisler, 2006: xxi–xxii).

Мада се свака генерација по дефиницији суочава с новим историјским контекстом, сама та чињеница није довољна да се прогласи постојање новог таласа феминизма. Наша култура засићена медијима изискује да више пажње обраћамо на критику културе, али други талас феминизма такође се бавио културним традицијама, протестујући због избора за Мис Америке и оснивајући женске музичке фестивале, на пример. Штавише, други талас феминизма још постоји и, како показује једна скорашња студија, женско разумевање значења феминизма има више везе с тим где је и кад конкретна жена ступила у тај дискурс, него с годином њеног рођења (Aikau, Erickson, & Pierce, 2007). Стога је корисније разумети трећи талас феминизма као један посебан приступ, него да га користимо за етикетирање жена рођених у одређеном периоду или жена одређеног старосног распона.

Друго, припаднице трећег таласа тврде да су мање круте и склоне осуди него што је била генерација њихових мајки, коју често представљају као настројену против мушкараца, против секса, против женствености и против забаве. На пример, Наоми Вулф други талас феминизма назива „феминизмом жртве” и каже да он „осуђује секс, чак је антисексуалан” и „лицемеран” (Wolf, 2006: 14–15). Она истиче да други талас феминизма хоће да се жене „одрекну 'хетеросексуалне привилегије’ тако што се неће удавати, а не тако што ће проширивати грађанска права; да се одрекну лепоте, уместо да прошире њену дефиницију”. Тај талас „сматра да сензуалност искључује озбиљност” и „боји се да превише забаве представља претњу за револуцију” (2006: 15). Иако та слика очигледно представља популарну карикатуру другог таласа феминизма, такође обезбеђује и пригодно страшило у отклону према којем трећи талас феминизма може себе да дефинише.

Насупрот перцепцији феминизма својих мајки, припаднице трећег таласа сматрају да имају право на интеракцију с мушкарцима с позиције једнакости, на то да налазе сексуално задовољство према сопственој жељи (хетеросексуално или другачије) и да се активно поигравају женственошћу. Девојачка моћ, или девојачка култура, јесте централна – мада оспоравана – линија унутар трећег таласа. Њени заговорници тврде: „Наше жеље нису пуке замке које је поставио патријархат. Девојачка моћ обухвата табуизирани симболе женске феминине енкултурације – барбике, шминку, модне магазине, високе штикле – и каже да њихово коришћење не представља признање да смо преварене. Коришћење шминке није знак нашег повиновања законима тржишта и мушком погледу; то може бити секси, кемп, иронично, или напосто себе украшавамо, не призивајући компликоване проблеме” (Baumgardner & Richards, 2006: 302–303). Жеља трећег таласа за девојачком моћи делује истовремено аутентично, разиграно и као део пројекта присвајања ове младе генерације, у оквиру ког такође преузимају и на нов начин користе изразе попут „кучка”, „пичка” и „дроља”.

Међутим, дефинишући трећи талас феминизма као забаван, женствен и позитивно настројен према сексу, припаднице трећег таласа, најжалост, улећу у мрежу

популарне заблуде да је други талас феминизма био суморан, непривлачан и фригидан. Иако се други талас феминизма осамдесетих година двадесетог века заиста поделио око питања порнографије, проституције и лезбијског садомазохизма – о тој теми више у наставку – важно је приметити да су ти сексуални ратови представљали поделу унутар самог другог таласа феминизма. Другим речима, уместо да раскине са својим претходником, трећи талас феминизма израста из једне важне фракције у оквиру другог таласа. Ако изједначавамо други талас феминизма у целини са такозваним антисексуалним феминисткињама, а припаднице трећег таласа с просексуалном страном, то је историјски ревизионизам. Такав приказ иде у прилог општеприхваћеној карикатури другог таласа феминизма као антисексуалног покрета – а то је очигледно претерано уопштено, нетачно и редуccionистичко схватање, што је јасно сваком иоле упућенијем у тај покрет (Kelly, 2005).

Треће, припаднице трећег таласа описују своју верзију феминизма као инклузивнију и расно разноликију него што је то био други талас. Заправо, Лесли Хејвуд дефинише трећи талас феминизма као „један облик инклузивности” (Heywood, 2006a: xx). Трећи талас феминизма „поштује не само разлике између жена по раси, етничкој припадности, религији и економском стању, већ прихвата и различите идентитете унутар исте особе” (2006a: xx). Он такође „прихвата идентитете за које се раније можда сматрало да су неуклопиви с феминизмом” (2006a: xx); на пример, сад можете бити дубоко религиозна особа или љубитељка спорта и културе лепоте, а остати феминисткиња. Попут многих збирки текстова трећег таласа, у оном тому Лесли Хејвуд који доноси примарне изворе налазимо не само текстове жена о раси (Morgan, 2006; Wong, 2006), класи (Tea, 2006), или о обе те теме (Rehman & Hernández, 2006), него и значајан број текстова у којима се говори о искуству живљења с вишеструким идентитетима – бирасним (Jones, 2006; Tzintzún, 2006; Walker, 2006a), бисексуалним (Walker, 2006c), трансродним (Wilchins, 2006) или мултикултуралним (Hurdis, 2006; Weiner-Mahfuz, 2006). Узимањем у обзир вишеструких идентитета компликује се феминистичка анализа, али, како кажу ове ауторке, тако мора бити да би феминизам проговорио на начин који је релевантан за искуства данашње омладине.

Иако је похвално то што трећи талас феминизма диверзитету даје централно место, погрешно је сматрати да су други талас феминизма сачињавале само белкиње из средње класе (Thompson, 2002; Kelly, 2005). Заправо, многе феминисткиње другог таласа би се изненадиле да чују да припаднице трећег таласа присвајају текстове обојених феминисткиња с почетка осамдесетих година двадесетог века, проглашавајући их почетком трећег таласа (Heywood & Drake, 2006: 29), јер те су списатељице биле од највеће важности за други талас феминизма у његовом историјском развоју. Мада не поричем важност књига као што су *Овај мосџ који су моја леђа* (Moraga & Anzaldúa, 1983; види такође Hurdis, 2006: 61; Rehman & Hernández, 2006: 57), или *Сесџра ауџсајгерка* (Lorde, 1984; види такође Weiner-Mahfuz, 2006: 203) за персонални развој и политичко буђење многих припадница трећег таласа, трећеталасним присвајањем ауторки као што су Глорија Анзалдуа, Шери Морага и Одри Лорд, одриче им се она важна улога коју су имале у другом таласу феминизма; ако их одстранимо, други талас испада више белачки него што је то био.

Као што истиче Астрид Хенри, тај потез „омогућава млађим феминисткињама да свој нови талас представе као прогресивнији и инклузивнији од другог таласа њихових претходница”, што им даје прилику „да се поставе надмоћно у односу на феминисткиње из прошлости, по томе што су наводно способне да свој феминизам прожму антирасизмом од самог зачетка” (Henry, 2006: 126).

Ово не значи да други талас феминизма, попут свог претходника из првог таласа, није често патио од предрасуда белачке средње класе, али то важи и за трећи талас феминизма. На пример, *BUST-ов водич за Нови женски поредак* претпоставља постојање „наше сопствене девојачке културе – оног низа заједничких женских искустава у који спадају барбике и фелацио, сексизам и крађе по радњама, часопис *Vogue* и вагине” (Karp & Stoller, 1999: xv). Очигледно, успомене на играње барбикама и читање *Vogue*-а вероватно су ближе белкињама него другима. А шта ћемо с класним привилегијама наводне оснивачице трећег таласа – образовала се на Јејлу, ћерка је Алис Вокер, а кумица Глорије Стајнем – која је имала средстава да оснује велику фондацију кад је имала само двадесетак година (Heywood, 2006a: xvii)? Ауторке књиге *Манифестџа* – обе су радиле као уреднице у часопису *Ms.* – своју анализу заснивају на разговорима с пријатељицама, које све „живе у Њујорку и углавном раде у медијима” (Baumgardner & Richards, 2000: 22). Дакле, солипсизам може погодити чак и оне с најбољим намерама.

На крају, припаднице трећег таласа кажу да имају ширу визију политике од другог таласа феминизма, да немају „партијску линију” и да се не усредсређују једино на женске проблеме (Heywood, 2006a: 366–67). Лесли Хејвуд тврди да трећи талас феминизма „никад није имао монолитно препознатљиву, појединачном проблему окренуту агенду по којој се разликује од других покрета који теже друштвеној правди. Заправо, једна од ствари које највише истиче јесте да су феминизам и родни активизам само део много шире агенде за еколошку, економску и друштвену правду, а један од његових главних аргумената гласи да је контрапродуктивно изоловати род као једину варијабилу” (2006a: xx). Чини се да трећи талас феминизма укључује сваки приступ, док год обраћа пажњу на питања рода и залаже се за друштвену правду.

Поново, списатељице трећег таласа овде пренаглашавају своју дистинктивност. Други талас феминизма није се усредсређивао само на узак круг женских проблема. На пример, крајем шездесетих и почетком седамдесетих година двадесетог века, многе феминисткиње сматрале су родну једнакост нераскидиво повезаном с борбом за социјализам. Такође, женски мировни камп код Гринам Комона² истакао је мир као феминистички проблем – што је контроверзан став који неки сматрају есенцијалистичким. Уистину, концепт „лично је политичко” заправо скоро свако питање чини политичким. Штавише, уз још (барем) четири главне школе мишљења (либерална, социјалистичка, радикална и културална), тешко се може

² *Greenham Common* – војна база на југу Енглеске. Осамдесетих година двадесетог века, кад је британска влада пристала да тамо држи америчке нуклеарне пројектиле, велика група жена улогорила се око базе да би протестовала због тога. Многе од тих жена више пута су хапшене, али су се обично враћале у свој логор. Неке су остале све док оружје није уклоњено 1991. (Прим. прев.)

сматрати да други талас феминизма има само једну партијску линију. Такву тврдњу може упутити само неко ко апсолутно не познаје историјски развој феминистичке теорије.

Пошто припаднице трећег таласа често пренаглашавају своју дистинктивност, а показују мало знања о сопственој историји, тај покрет су нашироко критиковале припаднице другог таласа. На пример, у књизи *То није сесџра моје мајке* (2004), Астрид Хенри истиче уверљиву тврдњу да се трећи талас феминизма може посматрати као побуна младих жена против својих мајки и као њихова жеља да имају сопствени феминизам, мада њихова политичка агенда – кад је имају – остаје врло слична агенди њихових мајки. Глорија Стајнем коментарише: „Проћи ће још времена док феминисткиње не остваре успех у довољној мери да се феминизам не перципира као дивовска мајка која је одговорна скоро за све, док се патријархату исказује крајња захвалност за мале услуге које чини [...]. Признајем да постоје тренуци на тим страницама [књиге *Биџи сџваран* Ребеке Вокер] кад се ја – а вероватно и друге читатељке старије од тридесет пет година – осећам као пас који већ седи, а наређује му се да седне” (Steinem, 1995: xix, xxii).

Заиста, феминисткиње припаднице трећег таласа често износе аргументацију против жене страшила – то је непривлачна, лишена смисла за хумор, антисексуална карикатура феминисткиња другог таласа која овлаш прелази преко разлика и нијанси које су постојале унутар тог покрета (Kelly, 2005). Истовремено, феминисткиње другог таласа такође умеју заузимати претерано одбрамбен став и одбацивати перспективе млађих жена (Evans, 2003: 231).

Разумевање трећег таласа

Како књига Стејси Гилис, Џилијан Хауи и Ребеке Манфорд *Трећи талас феминизма* (2007), тако и двотомна *Енциклопедија* Лесли Хејвуд (Heuwood, 2006a, 2006b) покушава да објасни трећи талас феминизма нудећи академску визију која тај покрет смешта у теоријски оквир. Нажалост, формат те две књиге погодује недостатку јасноће у погледу природе овог покрета. *Трећи талас феминизма* састоји се од колекције лабаво повезаних есеја, првобитно написаних за једну конференцију одржану на ту тему 2002. године. *Енциклопедија* Лесли Хејвуд доноси абецедну листу кључних појмова везаних за ову тему, без довољно заједничке анализе, због чега је тешко уочити њено сопствено становиште.

Ако није детаљно упознат с комплетном примарном литературом о трећем таласу феминизма, читалац ће тешко уочити начине на које Лесли Хејвуд уобличава сопствену визију феминизма кроз избор материјала који укључује у ову читанку. На пример, на први поглед делује чудно што Лесли Хејвуд искључује *BUST*-ов водич за *Нови женски њоредак* из свог тома примарних докумената, нарочито будући да се *BUST* често наводи као магазин од кључне важности за овај покрет, па га као такав чак и сама спомиње у уводу (2006a: xix). Тиме што га искључује, међутим, она искључује неке од непосредније сексуалних, конзумеристичких и фриволних текстова о трећем таласу овог покрета – текстове у којима поједине ауторке детаљно

говоре о задовољствима „пушења курца” (LaRue, 1999: 100), расправљају о „мистериозној еротички мини-ранаца” (Reling, 1999: 64), глорификују историју крађе шминке по радњама и њеног бацања (Goldberg, 1999: 200) или препричавају искуство зурења у сопствену вагину (Guzzo, 1999: 16). Уистину, Деби Столер, једна од уредница *BUST*-а, наводно је изјавила на једној конференцији да је „лакирање ноктију на ножним прстима феминистички чин јер проширује представу о томе шта је феминисткињи дозвољено или како сме да изгледа”. Наводно је рекла: „’Можда би требало да лакирамо нокте у сали за састанке’ [...] да бисмо увеле своје девојаштво у мушки дефинисане просторе” (Baumgardner & Richards, 2006: 305).

Одлуком да искључи такав материјал из своје збирке о трећем таласу, Лесли Хејвуд гура тај покрет у озбиљнијем смеру – што сматрам позитивним кораком. Њена књига, као и књига Стејси Гилис, Џилијан Хауи и Ребеке Манфорд, има улогу у управљању трећег таласа феминизма на теоријски кохерентнију и продуктивнију страну. Заједно, те књиге нас упућују на то да трећи талас феминизма треба сагледавати као одговор на низ пресудно важних промена у феминистичкој теорији и политици, што је горе поменуто, иако сâм покрет остаје недовршен. Остатак овог есеја надовезује се на труд уложен у те две књиге тако што настоји да прецизније идентификује особене доприносе које трећи талас феминизма даје феминистичкој борби.

Конкретније, заступам аргумент да, иако се у текстовима трећег таласа често виде извесна ограничења – младалачка кратковидост, непознавање историје, самодопадност – у целини трећи талас феминизма заиста има смисла као нова фаза феминистичке политике, макар још у зачетку. Трећи талас феминизма представља тактички одговор на три највећа теоријска изазова с којима се суочио други талас феминизма: на расправе о „категорији женâ” (које су покренуле обојене феминисткиње), које су уздрмале идеју о заједничком женском искуству или идентитету; на крај великих наратива, преко опадања марксизма и наступања постструктурализма, деконструкције и постмодернизма у академским круговима; и на сексуалне ратове, који су разбили јединствен политички став феминизма према многим важним феминистичким проблемима. Укратко, трећи талас одговара на расправе из осамдесетих година двадесетог века које су спутале феминистичку теорију и праксу.

Феминизам без „женâ”

Трећи талас феминизма одговара на расправе о „категорији женâ” с краја осамдесетих и с почетка деведесетих година двадесетог века, које су отпочеле критиком тврдње другог таласа да жене имају нешто заједничко као жене: заједнички родни идентитет и скуп искустава. Појмови „жене” и „искуства” су блиско повезани с другим таласом и, уз персоналну политику, чине три основна појма тог покрета (Grant, 1993). Укратко, класични други талас феминизма тврди да у патријархалном друштву жене имају заједничка искуства, а путем међусобног дељења тих искустава у оквиру група за подизање свести, могу стећи знање о репресији коју трпе.

Кад схвате да су они проблеми које су сматрале личним (на пример, неравномерна подела кућних послова, сексуалне праксе окренуте превасходно мушкарцу, породично насиље и тако даље) заправо свеprisутни, могу уочити начине на које патријархална структура друштва ствара такве проблеме, те лично постаје политичко.

Припаднице трећег таласа феминизма с правом одбацују универзалистичку тврдњу да све жене деле скуп заједничких искустава, али не одбацују појам искуства у потпуности. Жене се и даље окрећу личним искуствима као извору знања о начину функционисања света, и да би довеле у питање доминантне наративе о томе како би ствари требало да стоје. Уистину, лична прича сачињава једно од примарних обележја трећег таласа феминизма, и тај покрет с временом није превазишао овај жанр – што илуструју недавно објављене књиге *Bitchfest* (Jervis & Zeisler, 2006) и *Не треба нам још један шалас: гојиси од следеће генерације феминисткиња* (Berger, 2006).

Фраза „лично је политичко” још увек сачињава суштину феминизма, а дељење личних искустава функционише као један облик подизања свести у оквирима трећег таласа. Подизање свести у другом таласу, у свом класичном облику, одвијало се личним контактом, очи у очи; међутим, да употребим ту фразу, многе сијалице упалиле су се и ван таквих скупова (Evans, 2003, 30–31). Многе припаднице другог таласа написале су књиге – мада су више тежиле амбициозним теоријским анализама него приповедању из личне перспективе – и, као што примећује Елизабет Кели, текстови попут „Мита о вагиналном оргазму” ишли су из руке у руку у форми излизаних фото-копија” (2005: 235). Иако трећем таласу недостаје било каква формализована структура, слично групама за подизање свести у оквиру другог таласа, чини се да постоји нада да ће, читајући или слушајући о животним искуствима разноликих појединки, младе жене стећи увид у сопствене животе и друштвене структуре у којима живе. Курсеви женских и родних студија представљају додатна тржишта за литературу трећег таласа.

Многе приче у оквиру трећег таласа труде се да прикажу раскорак између доминантних дискурса и стварних живота жена. Неке припаднице трећег таласа, на пример, користе своја искуства одрастања у расно мешаним или мултикултурним породицама да илуструју како у животима људи делују политике расе, класе и рода (Weiner-Mahfuz, 2006). На пример, Кристина Цинцун пише: „Брину ме изласци с белим особама, посебно с белим мушкарцима [...]. Видим шта је белац учинио мојој дивној мајци, Мексиканки смеђе коже. Он ју је колонизовао” (Tzintzún, 2006: 195). Други есеји показују како се њихове ауторке не уклапају добро у друштвене или феминистичке категорије – како су у оквирима доминантних дискурса несхваћене, малтретиране, повређене и како их то љути – што чини очигледним људске цене хегемонистичких наратива, те на тај начин подрива њихову легитимност (Hardy, 2003; Tanenbaum, 2006).

Но, нажалост, критичке поруке уграђене у те личне приче често остају неизговорене. На пример, Мишел Ти је објавила књигу *Без мреже* да би жене могле да испричају своје приче о томе „како изгледа кад жене током одрастања примају поруке доминантне културе које кажу да бити женско значи понашати се на такав начин да ћеш бити поједена за ручак у свом грубијанском граду” (2003: xii). Многе

приче у тој књизи на дирљив начин говоре о тешкоћама одрастања у сиромаштву, али то ипак остају личне приче, које читаоцима препуштају да сами конструишу критику доминантних идеологија. Исти је случај с великим делом материјала трећег таласа.

Кад ипак примене аналитичкији приступ, припаднице трећег таласа обично обраћају велику пажњу на медијске слике жена (Jervis & Zeisler, 2006). Многе се жале на то да нису представљене у медијима, јер су њихове теме мањинске, рецимо транс (Serano, 2006: 81) или буч (Savoie, 2006: 96). Међутим, Лиса Џервис и Енди Зајслер, уреднице магазина *Bitch*, истичу да заправо ниједна жена не налази свој одраз: „Већина нас које у целулоиду тражимо свој одраз биће горко разочарана, без обзира на наш род (чак и ако себе сматрамо прилично стандардним мушкарцем или женом – холивудски архетипови ограничени су у погледу много више ствари него што је само подела на момке и девојке)” (2006: 51). Друге увиђају да се идентификују на необичан начин: „Нисам сигурна кад или како се то тачно догодило, али у неком тренутку у детињству почела сам да мислим да сам белац заробљен у телу девојке црнкиње. И то не било какав белац – гитариста у хеви-метал бенду [...] Ја сам хеви-металка црнкиња” (Chaney, 2006: 26).

Иако се такве приче могу читати напросто као лични извештаји о тегобама одрастања, ова тактика трећег таласа имплицитно открива напрслине између супротстављених наратива о роду. Настављајући се на теоријске увиде Џудит Батлер, Ребека Манфорд тврди да припаднице трећег таласа понекад „користе перформативне стратегије које се мање ослањају на несагласност између анатомског пола и родног идентитета (као у случају дрег наступа), а више на напетост између супротстављених дискурса рода у оквирима женски отеловљеног полног идентитета – нарочито у паровима Богородица/курва и девојка/жена” (Munford, 2007: 271) – узмимо за пример *Riot grrrl*, Кортни Лав или *Buffy the Vampire Slayer*. Заузимајући позиције женских субјеката на иновативне или противречне начине, припаднице трећег таласа ремете есенцијалистичке наративе о доминантним мушкарцима и пасивним женама и уобличавају нове идентитете у међупросторима конкурентних наратива. Постоји више од једног начина да се буде жена.

Континуирани нагласак на личним искуствима у трећем таласу илуструје колико су погрешне тврдње другог таласа да жене имају заједнички идентитет на основу заједничких искустава. Иако се неке феминистичке теоретичарке питају како феминизам може наставити даље без категорије женâ, чини се да приступ трећег таласа напушта идеју о стварању друштвеног покрета као циљу феминизма, чиме се умањује потреба за заједничким идентитетом на основу којег жене могу да дејствују заједно. Међутим, то не значи напуштање сваке политике. Припаднице трећег таласа теже анархистичком приступу политици – захтевају тренутну, директну акцију или разумевање индивидуалних чинова као политичких чинова у себи и по себи (Berger, 2006). На пример, једна ауторка пише: „У години која је уследила после 11. септембра, закључила сам да мој активизам спада у ону врсту каквим се обојене жене баве свакодневно. Све што сам чинила да останем жива – од задржавања запослења, преко лакирања ноктију на ногама, изградње и коришћења

свог олтара, до кувања великих лонаца карија од батата с најбољим другарицама, пре него што ћемо (иронично) одгледати *Oйсагно сшање* – одлучила сам да се то рачуна у феминизам” (Piepzna-Samarasinha, 2006: 172). У погледу потребе за колективним деловањем, политику трећег таласа феминизма треба разумети као коалициону, а не као јединствену (Stone, 2007: 22).

Феминизам без темеља

Пропаст категорије женâ у другом таласу феминизма кореспондирао је са ширим трендом у интелектуалном животу, трендом удаљавања од великих наратива модерности и ступања у бестемељни свет постмодерности. Стејси Гилис, Џилијан Хауи и Ребека Манфорд приказују трећи талас феминизма као постмодерну верзију феминизма. Њихова књига *Трећи талас феминизма* (2007) садржи многе есеје који тумаче трећи талас феминизма као антиесенцијалистички (Heywood & Drake, 2007; Stone, 2007), постмодеран (Heywood & Drake, 2007; Howie & Tauchert, 2007; Stryker, 2007), постструктуралистички оријентисан (Pender, 2007), конструисан кроз „хибридност и противречност” (Sanders, 2007: 7), или као одговор на „осећај лома и фрагментације у пројекту феминизма”, што илуструју расправе о „категорији ’жене’” (Moore, 2007: 126). Постмодерна перспектива те књиге, међутим, више представља визију ауторки о томе шта би требало да буде трећи талас феминизма, или шта би могао да буде, а не опис онога што заиста јесте у популарној литератури у овом тренутку.

Лесли Хејвуд се слаже са Стејси Гилис, Џилијан Хауи и Ребеком Манфорд у томе да је трећи талас феминизма постмодерно оријентисан: „Наглашавајући дестабилизовање устаљених дефиниција рода и одбацивање унитарних појмова ’жене’ и ’феминизма’, трећи талас феминизма очигледно је формиран под утицајем постмодерне теорије, као и други антифундационалистички дискурси попут *постколонијализма* и *постструктурализма* [...]. Идеје трећег таласа феминизма о *идентитету* прихватају појмове противречности, вишеструкости и вишезначности, ослањајући се на постмодерној теорији својствену критику идеја о јединственом сопству и везујући се за флуидну природу рода и сексуалног идентитета” (Heywood, 2006a: 257–58). Тиме што не претпостављају постојање јединствене категорије женâ, већина припадница трећег таласа заузима антиесенцијалистички став (2006a: 144), одбацујући „претпоставку да све припаднице одређене расе, класе, рода или сексуалне оријентације имају заједничке карактеристике” (2006a: 122). Иако Лесли Хејвуд алудира на парадокс да феминисткиње треба да истичу захтеве у име женâ, премда управо одбацују јединствену категорију женâ – кад у пролазу помиње то да су „многе феминисткиње вољне да преузму интелектуални ризик есенцијализма да би критиковале друштвене и економске неједнакости које иду по линијама рода” (2006a: 123) – она заправо теоријски не решава тај проблем, а мало који примарни или секундарни извор га уопште и помиње.

Трећи талас феминизма очигледно реагује на услове постмодерности, али би ипак било претерано да карактеришемо овај покрет као постмодеран. Наиме, док књига Стејси Гилис, Џилијан Хауи и Ребеке Манфорд приказује трећи талас феминизма

низма као низ одговора на теоријски свет који се описује као постмодеран, многи примарни извори задржавају некритички поглед на искуство, у значајној мери се ослањају на политику идентитета и као да артикулишу у основи модерну либералну позицију која је индивидуалистичка, заснована на вољи субјекта и експресивна. Стога би било тачније описати трећи талас феминизма као тактички одговор на услове постмодерности, уместо да га приказујемо као нову, постмодернистичку фазу феминистичке теорије. Другачије речено, трећи талас феминизма није недвосмислено постмодеран по свом теоријском приступу, али он реагује на постмодерни, постмарксистички свет у којем су сви темељи и велики наративи доведени у питање.

Одговарајући на постмодерност, трећи талас феминизма труди се да прихвати шири опсег идентитетских позиција од другог таласа – бар у теорији. На пример, Лесли Хејвуд тврди: „Пошто својим начином размишљања трећи талас феминизма изричито доводи у питање родно двојство мушко/женско и генерално има неесенцијалистички приступ размишљању о роду, трансродност се потпуније уклапа у начин на који трећи талас разуме род и сексуалност него што је то био случај у другом таласу” (2006а: 326; види такође: Stryker, 2007: 64). Штавише, „многе припаднице трећег таласа повезују буч лезбијско изражавање с трансродним идентитетима и сматрају да су родне варијације понекад везане за сексуалност, али да род и сексуалност не зависе једно од другог” (Heywood, 2006а: 48). Овај аргумент има смисла, и он дозвољава Лесли Хејвуд да трансродне и буч особе упише у своју визију трећег таласа феминизма, али то није сасвим остварено, чак ни у њеним радовима. Лесли Хејвуд укључује у своју колекцију од шездесет пет примарних извора само два текста написана из трансродне перспективе (Ruttenberg, 2006; Wilchins, 2006), а ниједан из буч или фем перспективе. Генерално, врло мали број есеја у литератури која сматра да припада трећем таласу долази из буч, фем или транс перспективе.

Ипак, кад се посматра као одговор на постмодернизам, трећи талас уистину нуди инклузивнију и прилагодљивију верзију феминизма с алтернативним, критичким начином сагледавања света. Ноел Макафи и ја назвале смо феминистичку теорију „једном врстом 'херменеутике сумње', [која] у великој мери дејствује као критика постојећих теорија и пракси” (McAfee & Snyder, 2007: vii). Мада приступ феминизму особен за трећи талас можда није у стању да генерише јединствену визију или да надахне масовни покрет, он ипак продужава традицију феминизма као критике, као критичког сочива које би требало управити према свим постојећим дискурсима, институцијама и културним праксама.

Пошто реагује на исфрагментисан постмодерни свет који је превазишао велике наративе попут марксизма и радикалног феминизма, трећи талас феминизма не покушава да представи јединствену визију с којом се може сложити свака жена. Стога, припаднице трећег таласа не осећају потребу да троше много времена на конструисање амбициозних теоријских анализа или на оправдавање основа свога деловања; оне то напросто раде. Друге им се могу придружити, или нека раде нешто своје.

Феминизам без искључивања

Одбацујући јединствену категорију жена и прихватајући анархистички императив директног деловања, трећи талас феминизма нужно прихвата и филозофију неосуђивања. С те позиције, трећи талас директно реагује на злогласне сексуалне ратове, на разорну поделу која је међусобно завадила феминисткиње; пошто веома наглашава присвајање сексуалности, трећи талас феминизма се јасно идентификује са просексуалном страном те поделе. Лесли Хејвуд објашњава: „Назив просексуални феминизам обично се односи на сегмент женског покрета који брани порнографију, сексуални рад, садомазохизам и буч/фем улоге, али он такође избавља хетеросексуалност, односе, брак и сексуалне играчке од сепаратистичког феминистичког одбацивања” (Heuwood, 2006a: 260). Лесли Хејвуд каже: „Феминистичка порнографија за генерацију [трећег таласа] стоји под јаким утицајем маргинализованих или ненормативних сексуалности – укључујући геј и лезбијске активисткиње, трансродне, буч и активисткиње сексуалног рада – и посвећена је умањивању стигме која окружује сексуално задовољство у феминизму и култури САД. Сексуална едукаторка и феминистичка порнографкиња Керол Квин каже: ‘Ако не испоштујемо целокупан спектар консензуалне еротске жудње, нико од нас неће бити истински слободан да испуњава своју жудњу.’ У том смислу, став трећег таласа о феминистичкој порнографији, који се сад уобличава, наставља се на сексуално позитивни феминизам из осамдесетих година двадесетог века” (2006a: 248). Литература трећег таласа садржи многе приче у којима се хвали сексуални рад, у којима се залаже за сексуалну самосвест и ужива у коришћењу вулгарног сексуалног језика. Тиме што укључују разнолике ставове о сексуалности и не осуђују ниједан од њих, феминисткиње трећег таласа надају се да ће избећи сукобе и поделе.

Иако припаднице трећег таласа тврде да су просексуално опредељене, ипак, централни проблем који чини суштину сексуалних ратова – како остварити родну једнакост кад жене уживају у сопственом постваривању (порнографија), присвајају за себе право да зарађују опслужујући мушке сексуалне потребе (проституција) и еротизују односе засноване на неједнакости (садомазохизам) – није решен; као да је напросто нестало с видика. Често се чини да трећи талас феминизма заузима становиште да је најважнија слобода избора, а мало се осврће на то како су конструисане изабране жудње и слабо увиђа да нагомилавање индивидуалних избора може оставити негативне последице на родне односе у широј перспективи (Wood, 2006). На пример, Марсела Карп и Деби Столер, уреднице *BUST*-а, хвале учену феминисткињу Џем Бреслауер зато што је у *Playboy*-у изјавила: „Пластична операција дојки улива снагу [...]. Знам да званична партијска линија о увећању дојки каже да су жене које имају ту операцију жртве репресије патријархалне културе [...]. [Међутим,] суштина феминизма је остваривање контроле над сопственим животом и телом” (Karp & Stoller, 1999: 3). Марсела Карп и Деби Столер саме објашњавају: „Ако жена хоће веће груди, њено је право и као феминисткиње и као особе да то изабере”, и тачка (1999: 3) – то је став који легитимизује потенцијално све што жена одлучи да уради као феминисткиња.

Но, не прихвата читав трећи талас феминизма приступ *BUST*-а. Заправо, расправе о негативном утицају индустрије лепоте на представу жене о самој себи суштински су важне за трећи талас (Heuwood, 2006a: 44), али ипак, начело избора, које није постмодерни концепт, на крају обично надвлада све остало. Енди Зајслер, која посебно критикује индустрију обликовања тела, наглашава значај контекста у вредновању избора појединачне жене; она инсистира на томе да грудни импланти могу бити феминистички под одговарајућим околностима: „Тешко је осудити жену којој несигурност због малих груди затрује читав живот; за њу то јесте феминистичко питање” (Zeisler, 2006: 260), јер, наводно, сваки избор којим жена испуњава неку потребу или жудњу јесте феминистички. Чак и ако имате феминистичку анализу идеала лепоте, тврди она, „то неће помоћи некој жени чији је свакодневни живот већ претрпео штету од тог кода и која само жели да угради импланте и настави даље да живи” (2006: 260).

Међутим, иако су феминисткиње трећег таласа мање склоне осуди него неке њихове претходнице, чини се да нису ништа боље опремљене од припадница другог таласа да дају одговоре на суштинска питања о задовољству и опасности, која су покренута током сексуалних ратова. Могуће је чак да многе жене мисле да је сексизам секси, али шта то значи за феминистички сан о родној једнакости? На пример, Џоан Морган признаје да су јој привлачни украси патријархата, витешки ритуали, усхићење постваривања, и да јој је мушка доминација секси: „Искрено говорећи, никад ми гаћице нису овлажиле од мушкараца с превише 'феминистичке' сензибилности. [...] И како то да нико никад не признаје да један од разлога што жене воле хип-хоп – иако је толико сексистичан – јесте то што нам од толиког неприкривеног тестостерона брадавице отврдну?” (Morgan, 2006: 11). Ако је сексуалност друштвено конструисана, онда је разумљиво што жене жуде за мушком доминацијом, али шта то значи за феминизам? Наравно, жене се могу залагати за једнакост пред законом, а и даље жудети за неједнакошћу у интимним везама, али да ли је могуће да би неједнакост код куће могла да подрије једнакост у јавној сфери? Да ли је лично још увек политичко? Морган нема одговор на питање налажења равнотеже између уживања и опасности – али, ваља рећи у њену одбрану, нема га ни неко други.

У једном од малобројних текстова у *Трећем таласу феминизма* који се бави таквим незгодним проблемима, Мелани Вотерс испитује „то што трећи талас недвосмислено одобрава порнографију и доказано подржава сексуално исповедање” (Waters, 2007: 251). Она критикује тврдњу Џенифер Баумгарднер и Ејми Ричардс да то што магазин *BUST* користи софт-порнографске слике не представља проблем за феминизам, јер тиме порнографију „демистификује, присваја за жене и проглашава за тему расправе” (2007: 258). Мелани Вотерс истиче да заправо нема дискусије о негативним ефектима порнографије на страницама *BUST*-а; о томе се не дискутује. Стога, „то што овај магазин користи софтвер, 'симпатичне' слике, говори нам управо супротно; [...] наиме, да је пропорнографски и просексуални став усвојен као подразумевана позиција трећег таласа феминизма” (2007: 258). Мада такав приступ чини трећи талас феминизма популарнијим код млађе публике – „којој је натурен мит да су феминисткиње [...] дебеле, досадне лезбијке које мрзе мушкараце”

(2007: 258) – он не погодује критичком мишљењу: „Иако овај феминизам јесте инклузиван и несклон осуђивању, он ипак промовише етику прихватања која не погодује развоју политизоване феминистичке дебате” (2007: 259). Пошто је политизована дебата о сексуалности једном већ нанела штету феминистичком покрету, трећи талас феминизма у потпуности усваја неосуђивање и слободу избора, понекад у толико великој мери да то отупљује његову критичку оштрицу (2007: 259).

Решење које Мелани Вотерс нуди за дилему уживање/опасност ослања се на рад Џудит Батлер и других који „ширење порнографске маште” (2007: 256) виде као решење за кључни проблем: тај што порнографија конструише круту и хијерархијску визију мушке доминације и задовољавања, као и женског потчињавања и постваривања које понижава жене и доводи их у неповољан положај, и ојачава патријархалне односе у целом друштву. Када се та традиционална визија родних односа измести из средишта бујањем алтернативних порнографских субјективности, више неће бити преовлађујућа; свешће се на само један тип односа међу многим другим. Приступи трећег таласа феминизма који се ослањају на постмодерна разумевања дискурса дозвољавају то ново решење, али нажалост, тврди Мелани Вотерс, многе припаднице трећег таласа не успевају да артикулишу ову стратегију јер покушавају да избегну академски жаргон и прихватају да говоре једино у своје име. Стога се шира перспектива губи сред мноштва личних наратива (2007: 257).

Но, без контекста који обезбеђује теоријски систем, исповести феминисткиња трећег таласа често звуче напросто као аполитичне манифестације експресивног индивидуализма који карактерише нашу предоминантно либералну културу. Теоријске алатке академског феминизма омогућавају научницама трећег таласа да погурају популарне изразе женских искустава у постмодерном, критичком правцу, чинећи их радикалнијим и теоријски префињенијим. Уистину, својом критиком оног правца мишљења, присутног у великом делу текстова трећег таласа о порнографији, који порнографију велича и одбацује приговоре, Мелани Вотерс тврди да многи популарни текстови трећег таласа не садрже уверљиву теоријску анализу нити алтернативно решење за многе од тешких дилема које су мучиле други талас.

Иронија је у томе што многе припаднице трећег таласа критикују академски феминизам јер је изгубио критичку оштрицу: „Трећи талас је, у целини гледано, у великој мери самосвесно супротстављен академизму, иако су скоро све ауторке [трећег таласа] факултетски образоване, или ће то бити, а многе кажу да похађају курсеве на женским или родним студијама” (Kelly, 2005: 239). Припаднице трећег таласа упућују изазов академским теоретичаркама „да напишу разумљиву теорију (интелектуалне филозофије и идеје изражене на такав начин да их студенти, па можда и генерална публика, могу разумети), која ће бити кориснија и значајнија женама ван академских кругова” (Heuwood, 2006a: 10). Лесли Хејвуд и сама оптужује академске феминисткиње за лицемерје, када каже: „Неке академске феминисткиње и припаднице другог таласа тврде да ти наративи [лични наративи трећег таласа] нису довољно ‘академски’ или ‘теоријски’, или да су засновани само на личном искуству [...] [Оне] област личног не сматрају довољно академском, упркос феминистичкој мантри ‘лично је политичко’” (2006a: 9). Збирке текстова трећег таласа, инсистира она, постављају „лично у политичке контексте” (2006a: 9).

Залагање Лесли Хејвуд за јасно, приступачно писање јесте хвале вредан циљ, док год не резултира пренебрегавањем важних нијанси. Проблем је у томе пак што лични извештаји, кад су изражени свакодневним језиком, без коришћења теоријског апарата, често звуче као пуке идиосинкратичне личне приче или исповести, а не као примери постмодерне субјективности чији је циљ дестабилизовање доминантних дискурса. Често су нам потребне анализе попут оне коју даје Ребека Манфорд (2007) да бисмо разјаснили политичке импликације. Феминистичкој теорији јесте потребно да се обраћа искуствима жена, а гласови трећег таласа упућују изазов академским артикулацијама које промашују мету. Истовремено, феминистичке теоретичарке треба да играју улогу органских интелектуалки које трећи талас феминизма гурају ка остварењу његовог потенцијала – а у суштини управо то покушавају да учине књиге *Женски њокрећ данас* и *Трећи талас феминизма*.

Нови талас?

Трећи талас феминизма продужава напоре другог таласа феминизма да створи услове слободе, једнакости, правде и самоостварења за све путем усредсређивања нарочито на проблеме повезане с родом, иако нуди другачије тактике за остваривање тих циљева. Будући да има подједнако много сличности као и разлика, зашто бисмо и даље користили терминологију таласа (Jervis, 2006a)? Метафора таласа свакако има своја ограничења. Најпре, та метафора подразумева да су ова два таласа феминизма везана за посебне демографске генерације, што је нетачно и није од помоћи (Aikau, Erickson & Pierce, 2007). Друго, она даје замах визији генерацијске побуне, која „води ка поделама и супротстављању” и скрива више него што открива (Jervis, 2006a: 134–35). Треће, као што каже Кимберли Спрингер, читава метафора таласа организована је око активности белкиња и превиђа активистички рад црнкиња који је претходио тим такозваним таласима и који је дошао после њих (Springer, 2006: 33–34). Коначно, трећи талас феминизма се скоро искључиво усредсређује на амерички феминизам и често даје приоритет проблемима који, у најбољем случају, немају интернационалну пријемчивост, а у најгорем случају подривају могућности транснационалних коалиција.

Но, иако има добрих разлога за одбацивање метафоре таласа, ова терминологија развила се у једном одређеном временском тренутку и користи се и даље; стога захтева теоријски коментар. Као што се надам да сам показала, „трећи талас феминизма” уистину садржи семе новог приступа у оквиру феминистичке теорије и политике и уверена сам да поседује изванредан потенцијал. Као што каже Едни Кеј Гарисон: „Мада то уопште није загарантовано, ја и даље желим да верујем да име-предмет 'трећи талас феминизма' има трансформативни потенцијал. Међутим, тај потенцијал може се остварити једино кад феминисткиње и њихови савезници уложе напоре да дефинишу његов садржај и означе његов обим, али не неозбиљним, дрским, сажетим верзијама интелектуалног блебетања прилагођеним тако да их лако прогутају медији и публика, него пажљивом анализом хаотичности, противречности, двосмислености и сложености које такав подухват неизбежно

носи” (Garrison, 2007: 195). Иако јесте особено амерички, трећи талас феминизма потенцијално нуди разнолику, антифундационалистичку, мултиперспективистичку, сексуално радикалну верзију феминизма која би могла извући амерички феминизам из ћорсокакâ у које је запао осамдесетих и деведесетих година двадесетог века.

Трећи талас феминизма још није друштвени покрет – и можда то никад неће бити. Пошто тежи да буде инклузиван за све, колективна акција и даље представља један од највећих изазова, који је заједнички и другим антифундационалистичким дискурсима, као што је радикална демократија. Заправо, трећи талас феминизма има сличности с радикалном демократијом. Обе захтевају стално ангажовање учесника у борби за бољи свет. Нема унапред задатих одговора и нема гаранције успеха, има само надахнућа за критичко ангажовање сред животне хаотичности савременог живота.

ИЗВОРИ:

- Aikau, Hokulani K.; Erickson, Karla A. and Pierce, Jennifer L. (eds.). (2007). *Feminist Waves, Feminist Generations: Life Stories from the Academy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Baumgardner, Jennifer and Richards, Amy. (2000). *Manifesta: Young Women, Feminism, and the Future*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Baumgardner, Jennifer and Richards, Amy. (2006). "Manifesta: Young Women, Feminism, and the Future". In: Heywood, 2006b: 297–310.
- Berger, Melody. (2006). *We Don't Need Another Wave: Dispatches from the Next Generation of Feminists*. Emeryville, CA: Seal.
- Chaney, Keidra. (2006). "Sister Outsider Headbanger: On Being a Black Feminist Metalhead". In: Jervis and Zeisler, 2006: 26–30.
- Dicker, Rory and Piepmeier, Alison. (eds.). (2003). *Catching a Wave: Reclaiming Feminism for the 21st Century*. Boston: Northeastern University Press.
- Evans, Sara M. (2003). *Tidal Wave: How Women Changed America at Century's End*. New York: Free Press.
- Findlen, Barbara. (ed.). (1995). *Listen Up: Voices from the Next Feminist Generation*. 2nd ed. Seattle: Seal.
- Findlen, Barbara. (2006). "Introduction", from *Listen Up: Voices from the Next Feminist Generation*". In: Heywood, 2006b: 5–9.
- Garrison, Ednie Kaeh. (2007). "Contests for the Meaning of Third Wave Feminism: Feminism and Popular Consciousness". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 185–197.
- Gillis, Stacy.; Howie, Gillian and Munford, Rebecca. (eds.). (2007.) *Third Wave Feminism: A Critical Exploration*. Expanded 2nd ed. Houndsmills: Palgrave Macmillan.
- Goldberg, Michelle. (1999). "Stealing Beauty". In: Karp and Stoller, 1999: 200–202.
- Grant, Judith. (1993). *Fundamental Feminism: Contesting the Core Concepts of Feminist Theory*. New York: Routledge.
- Guzzo, Janine. (1999). "Me and My Cunt". In: Karp and Stoller, 1999: 16–17.
- Hardy, Tara. (2003). "Dirty Girl". In: Tea, 2003: 131–139.
- Henry, Astrid. (2004). *Not My Mother's Sister: Generational Conflict and Third-Wave Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Henry, Astrid. (2006). "'Daughterhood Is Powerful: The Emergence of Feminism's Third Wave', from *Not My Mother's Sister*". In: Heywood, 2006b: 121–133.
- Hernandez, Daisy and Rehman, Bushra. (eds.). (2002). *Colonize This! Young Women of Color on Today's Feminism*. New York: Seal.
- Heywood, Leslie L. (ed.). (2006a). *The Women's Movement Today: An Encyclopedia of Third-Wave Feminism*. Vol. 1, A–Z. Westport, CT: Greenwood.

- Heywood, Leslie L. (2006b). *The Women's Movement Today: An Encyclopedia of Third-Wave Feminism*. Vol. 2, *Primary Documents*. Westport, CT: Greenwood.
- Heywood, Leslie and Drake, Jennifer. (eds.). (1997). *Third Wave Agenda: Being Feminist, Doing Feminism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Heywood, Leslie and Drake, Jennifer. (2006). "'Introduction', from *Third Wave Agenda: Being Feminist, Doing Feminism*". In: Heywood, 2006b: 23–33.
- Heywood, Leslie and Drake, Jennifer. (2007). "'It's All about the Benjamins': Economic Determinants of Third-Wave Feminism in the United States". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 114–124.
- Howie, Gillian and Tauchert, Ashley. (2007). "Feminist Dissonance: The Logic of Late Feminism". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 46–58.
- Hurdis, Rebecca. (2006). "'Heartbroken: Women of Color Feminism and the Third Wave', from *Colonize This! Young Women of Color on Today's Feminism*". In: Heywood, 2006b: 58–65.
- Jervis, Lisa. (2006a). "'The End of Feminism's Third Wave: The Cofounder of *Bitch Magazine* Says Goodbye to the Generational Divide', from *Ms. Magazine*". In: Heywood, 2006b: 133–136.
- Jervis, Lisa. (2006b). "Mission Statement for *Bitch Magazine*". In: Heywood, 2006b: 263–264.
- Jervis, Lisa and Zeisler, Andi. (2006). *Bitchfest: Ten Years of Cultural Criticism from the Pages of Bitch Magazine*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Johnson, Merri Lisa. (ed.). (2002). *Jane Sexes It Up: True Confessions of Feminist Desire*. New York: Four Walls Eight Windows.
- Jones, Lisa (2006). "'Is Biracial Enough? (Or, What's This about a Multiracial Category on the Census? A Conversation)', from *Bulletproof Diva*". In: Heywood, 2006b: 186–194.
- Karp, Marcelle and Stoller, Debbie. (eds.). (1999). *The BUST Guide to the New Girl Order*. New York: Penguin.
- Kelly, Elizabeth A. (2005). "Review Essay: A New Generation of Feminism? Reflections on the Third Wave". *New Political Science* 27 (2): 233–243.
- Labaton, Vivien and Martin, Dawn Lundy. (eds.). (2004). *The Fire This Time: Young Activists and the New Feminism*. New York: Anchor.
- LaRue, Dixie. (1999). "More than a Blow Job: It's a Career". In: Karp and Stoller, 1999: 99–102.
- Lorde, Audre. (1984). *Sister Outsider: Essays and Speeches*. Trumansburg, NY: Crossing.
- McAfee, Noelle and Snyder, R. Claire. (2007). "Feminist Engagements in Democratic Theory". *Hypatia: Journal of Feminist Philosophy*, 22 (4): vii–x.
- Moore, Niamh. (2007). "Imagining Feminist Futures: The Third Wave, Postfeminism and Eco/Feminism". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 125–141.
- Moraga, Cherrle and Anzaldha, Gloria. (eds.). (1983). *This Bridge Called My Back: Writings by Radical Women of Color*. New York: Kitchen Table / Women of Color Press.
- Morgan, Joan. (2006). "'Hip-Hop Feminist', from *When Chickheads Come Home to Roost*". In: Heywood, 2006b: 9–13.
- Munford, Rebecca. (2007). "'Wake Up and Smell the Lipgloss': Gender, Generation and the (A)Politics of Girl Power". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 266–279.
- Pender, Patricia. 2007. "'Kicking Ass Is Comfort Food': Buffy as Third Wave Feminist Icon". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 224–236.
- Piepzna-Samarasinha, Leah Lakshmi. (2006). "A Time to Hole Up and a Time to Kick Ass: Reimagining Activism as a Million Different Ways to Fight". In: Berger 2006: 166–179.
- Rehman, Bushra and Hernandez, Daisy. (2006). "'Introduction', from *Colonize This! Young Women of Color on Today's Feminism*". In: Heywood, 2006b: 54–58.
- Reling, James. (1999). "The Mysterious Eroticism of Mini-Backpacks". In: Karp and Stoller, 1999: 64–66.
- Ruttenberg, Danya. (2006). "'Blood Simple: Transgender Theory Hits the Mikveh', from *Yentl's Revenge*". In: Heywood, 2006b: 469–476.
- Sanders, Lise Shapiro. (2007). "'Feminists Love a Utopia': Collaboration, Conflict and the Futures of Feminism". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 3–15.
- Savoie, Keely. (2006). "Screen Butch Blues: The Celluloid Fate of Female Masculinity". In: Jervis and Zeisler, 2006: 96–100.
- Serano, Julia. (2006). "Skirt Chasers: Why the Media Dresses the Trans Revolution in Lipstick and Heels". In: Jervis and Zeisler, 2006: 81–89.

- Springer, Kimberly. (2006). "'Third Wave Black Feminism?' from *Signs: Journal of Women in Culture and Society*". In: Heywood, 2006b: 33–46.
- Steinem, Gloria. (1995). "Foreword". In: Walker, 1995: xiii–xxviii.
- Stone, Alison. (2007). "On the Genealogy of Women: A Defence of Anti-essentialism". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 16–29.
- Strauss, Tamara. (2000). "A Manifesto for Third Wave Feminism". AlterNet, October 24. <http://www.alternet.org/story/9986/?page3>.
- Stryker, Susan. (2007). "Transgender Feminism: Queering the Woman Question". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 59–70.
- Tanenbaum, Leora. (2006). "'Introduction', from *Slut! Growing Up with a Bad Reputation*". In: Heywood, 2006b: 310–313.
- Tea, Michelle. (ed.). (2003). *Without a Net: The Female Experience of Growing Up Working Class*. Emeryville, CA: Seal.
- Tea, Michelle. (2006). "'Introduction', from *Without a Net*". In: Heywood, 2006b: 157–160.
- Thompson, Becky. (2002). "Multiracial Feminism: Recasting the Chronology of Second Wave Feminism". *Feminist Studies* 28 (2): 337–360.
- Tzintzún, Cristina. (2006). "'Colonize This!' from *Colonize This! Young Women of Color on Today's Feminism*". In: Heywood, 2006b: 194–201.
- Walker, Rebecca. (ed.). (1995). *To Be Real: Telling the Truth and Changing the Face of Feminism*. New York: Anchor.
- Walker, Rebecca. (2006a). "'Becoming the Third Wave', from *Ms. Magazine*". In: Heywood, 2006b: 3–5.
- Walker, Rebecca. (2006b). "'Being Real: An Introduction', from *To Be Real: Telling the Truth and Changing the Face of Feminism*". In: Heywood, 2006b: 19–23.
- Walker, Rebecca. (2006c). "'Liberate Yourself from Labels: Bisexuality and Beyond', from *50 Ways to Support Lesbian and Gay Equality*". In: Heywood, 2006b: 486–488.
- Waters, Melanie. (2007). "Sexing It Up? Women, Pornography and Third Wave Feminism". In: Gillis, Howie and Munford, 2007: 250–265.
- Weiner-Mahfuz, Lisa. (2006). "'Organizing 101: A Mixed-Race Feminist in Movements for Social Justice', from *Colonize This! Young Women of Color on Today's Feminism*". In: Heywood, 2006b: 201–206.
- Wilchins, Riki. (2006). "'Queerer Bodies: When I Was in Gender and You Were the Main Drag', from *Gender Queer: Voices from beyond the Sexual Binary*". In: Heywood, 2006b: 425–435.
- Wolf, Naomi. (2006). "'Two Traditions', from *Fire with Fire*". In: Heywood, 2006b: 13–19.
- Wong, Kristina Sheryl. (2006). "'A Big Bad Prank: Broadening the Definition of Asian American Feminist Action', from *YELL-Oh Girls! Emerging Voices Explore Culture, Identity, and Growing Up Asian American*". In: Heywood, 2006b: 435–437.
- Wood, Summer. (2006). "'Freedom of 'Choice': Parsing the Word That Defined a Generation', from *Bitch Magazine*". In: Heywood, 2006b: 422–425.
- Zeisler, Andi. (2006). "Plastic Passion: Tori Spelling's Breasts and Other Results of Cosmetic Darwinism". In: Jervis and Zeisler, 2006: 256–260.

(С енілескої ірревео Иван Радосављевић)